

ՀԱՅՐ ՂԵՒՈՆԴ ԱԼԻԾԱՆԻ
«ՅՈՒԾԻԿՔ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ ՀԱՅՈՑ»
ՊԱՄԱ-ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ԵՐԿԻ ԼԵԶՈՒՆ

ԺԹ. դարուն աշխարհաբարը անկանոն վիճակ կը պարզէր: «Բագմավէպի» խմբագիր Գաբրիէլ Եպս. Այվազովսքի ամսագրի առաջին տարուան (1845) թիւին՝ «Ազգային լեզուն պահելու վրայ» խորագրով իր յօդուածին մէջ կ'անդրադառնայ լեզուի հարցին ըսելով. «Ադէկ չէ՞ր ըլլար արդեօք, որ աշխարհաբառ լեզունիս ալ կանոնի մը դրուէր, ու բոլոր ազգին ընդհանրապէս հաճոյ եւ ընդունելի լեզու մը ըլլար!... Երեսի վրայ ձգելու փոխարէն մաքրելու է»: Այս կը նշանակէր, թէ լեզուն սկզբնական խարխափումներու մէջ էր ու երկար ճամբայ ունէր կտրելիք մինչեւ զտուժ ու մաքրազործում:

Հայր Ղեւոնդ Ալիշան կը գիտակցէր որ աշխարհաբարը գրաբարէն շատ աւելի պակասաւոր, աղքատ ու խառնակ է: Սակայն միւս կողմէ շատ լաւ կը գիտակցէր նաեւ որ այս ժամանակաշրջանին, երբ հայ ժողովուրդի ազգային զարթոնքի եւ համընդհանուր վերելքի տարիներն էին, պէտք էր ոտքի հանել հայութիւնը, ոգեւորել զայն: Հարկաւոր էր հայ ժողովուրդի պատմութիւնը ճանաչելի դարձնել, հպարտութեամբ համակել հայը՝ ցոյց տալու համար, որ ան ալ իբրեւ ազգ իր լիիրաւ տեղը ունի այս աշխարհին մէջ: Անհրաժեշտ էր ուրեմն լաւ իմացութիւնը հայրենիքի աշխարհագրութեան, պատմութեան եւ մշակութային արժէքներուն: Սակայն այս բոլորը փոխանցելու համար հարկ էր միջոցներ որդեգրել, որ հասանելի ըլլային համայն հայութեան: Եւ այդ միջոցներէն մէկը ժողովուրդին խօսած լեզուն էր, այսինքն՝ աշխարհաբարը:

1 ԱՅՎԱԶՈՎՍԿԻ, Գ., *Ազգային լեզուն պահելու վրայ*, «Բագմավէպ», Ա. տարի, Մարտի 1, քիւ 5, Վենետիկ 1845, 77-78:

Ան «Բագմավեպ»ին կ'աշխատակցէր անոր հրապարակ գալու՜ն առաջին իսկ օրէն, նոյնիսկ երբեմն մէկ թիւի մէջ քանի մը յօդուածներով եւ քանի մը անուններու ստորագրութեամբ: Անոր գեղարուեստական ստեղծագործութեան մէջ աշխարհաբարի անցնելու առաջին նշանները ի յայտ եկան 1845 թուականէն սկսեալ: Աւելի քան տասը տարի, մինչեւ Յունուար 1862, «Հայադիր» ընդհանուր վերնագիրին տակ, «Բագմավեպ»ը սկսած է հրատարակել հայոց պատմութեան զանազան դէպքեր, պատմութեան ճիշդութեան հին տոմարին վերաբերող նիւթեր: 1966ին լոյս տեսած է «Նուէր Տղայոց» արձակ ստեղծագործութիւնը, որ նախորդին բնական շարունակութիւնն է իր նիւթերու եւ ոճային առումներով եւ մինչեւ նոյն տարուան Յունիս ամիսը լոյս տեսած են 51 պատմութեան, որոնք ամփոփելով երկու ստուար հատորներու մէջ, կատարելով լեզուա-ոճական զգալի մշակումներ եւ աւելցնելով առաջին եւ վերջին գլուխները՝ «Նախաքան առ Հայկակ» եւ «Վերջաքան առ Հայկակ», Ալիշանը 1869-1870 թուականներու ընթացքին կը վերահրատարակէ զանոնք առանձին գիրքով, «Յուշիկ Հայրենաց Հայոց» խորագիրով: Սոյն ստեղծագործութիւնը ինքնատիպ է իր կառուցուածքային եւ գեղարուեստական արձակի իր մօտեցումներով: Լեզուին համար, իր նախաբանին մէջ, դիմելով իր փոքրիկ բարեկամ «Հայկակ»ին, Ալիշան կը գրէ. «Եթէ կարենայի եւ ուզենայի նարեկացւոց թուցիկ եւ հրաքափ լեզուով մը վիպասանել, գուցէ քիչ մ'աւելի սիրտս կու գովամար կու համզէր. քայց անշուշտ առ այժմ քիչերու հասկնալի պիտի ըլլայի եւ շատերու անօգուտ»²:

Ալիշանի օգտագործած աշխարհաբարին մասին անդրադարձ կը կատարէ Հրաչեայ Աճառեան ըսելով. «Պարզուկ, միամիտ, քննուշ քնարերգութիւն ու հովուերգական անուշ դայլայիկներ, կը լեցնեն ընթերցողի հոգին փափուկ զգացումներով. միգ, արուեստականութիւն, գեղեցիկ երեսալու ջանքեր չկան անոնց մէջ, ամէն ինչ սահուն է, կոկիկ ու բնական»³:

«Յուշիկ Հայրենաց Հայոց»ի Լեզուի Քննութիւն

Ալիշանի աշխարհաբարը զերծ չէր գրաբարեան արտայայտչաձեւերէն, սակայն իսկապէս աւելի մատչելի էր ժողովուրդին: Ձե-

2 Ա.Լ.ԻՇԱՆ, Հ. Ղ., Յուշիկ Հայրենաց Հայոց, Կ. Ա., Վեներտիկ 1920, 21:

3 ԱՃԱՌԵԱՆ, Հ., Պատմութիւն հայ նոր գրականութեան, Կ. Ա., Վաղարշապատ 1906, 87:

ւաբանական եւ շարահիւսական միաւորներու միջոցով ոճական այլ-լեւայլ խնդիրներու լուծումը յատուկ էր իրեն: Գոյականի քերականական կարգերու, խօսքի իմաստային փոխանցումներու, փոխանունութեան, ածականի համեմատական աստիճաններու, բայի եղանակաժամանակային ձեւերու հմուտ օգտագործումով իր խօսքը հարստացուցած է, օժտած է սեղմութեամբ եւ պարզութեամբ:

Ա. Արտայայտչական միջոցներ

ա. Դիմառնութիւն

Ուղղակի խօսքին ո՞վ դիմելով աւելի անմիջական դարձուցած է ըսելիքը: Հեղինակը բացատրելու համոզիչ եղանակով կը դիմէ իր փոքրիկ բարեկամին, զոր, ինչպէս տեսանք, «Հայկակ» կը կոչէ, բացատրելու համար զանազան երեւոյթներ: Ս. Թէոդորոս Սալհունիի կեանքը պատմելէ ետք, դադար մը կու տայ ինքզինքին ու կը դիմէ Հայկակին.

«Հիմա գիտես, Հայկակ, ուր ըլլալդ, կու ֆանչմաս ով է այդ չֆնաղ երիտասարդդ. կեցիր հոս պահ մ'ալ, վերջին պահ. վասն զի այլ երկայն ժամանակ չկայ. մօտեցի՛ր այդ անտաշ ապառաժ, սեղանին քով, այդ Սեղեմնուտի սաքեկայ ծառին տակ. ես լռեմ, դու դիտե եւ զգալ»⁴:

Առաջին հայեացքէն կը թուի թէ երկխօսութիւն է որ կ'ընէ, մինչդեռ ստեղծագործութիւնը կարդալով կ'իմանանք որ զրոյցի երկրորդ կողմը կը բացակայի, իր խօսակցութեան մաս չի կազմեր, հարցադրումներ չ'ընէր, այլ ընդհակառակը միշտ ինք կ'ըլլայ հարցնողն ու պատասխանողը:

բ. Զափագնացութիւն

Երբ Սուրէնի կատաղութիւնը կը նկարագրէ որդւոյն՝ Թէոդորի փախստեան առիթով, Ալիշանին լեզուն մէկընդմիշտ խրոխտ կը դառնայ:

«Բայց ահա հեռուն վիշապի խօշիւն մը կու լսուի, առիւծու մոնչիւն մը. ձորեգերէն վար վարագաթեւ սեւ արծուի պէս կու սլանայ կ'իջնայ ծառին վրայ, ծառին ներքեւ, քարին մօտ... երկայնժամի՞ք

4 Ա.ԻՇԱՆ, Հ. Ղ., *Թուշիկի Հայրենեաց Հայոց*, Կ. Ա., Վեներիկ 1920, 209:

հրեշ մ'է, գազանագոյն քան զվիշապ, քան զառիծ, քան զարծուի... ինքն է սուսերամերկն Սուրեն...»⁵:

գ. Շուտասելուկային եւ համելուկային արտայայտութիւններ

Ալիշան կը սիրէ Հայկակին հետ բառախաղերով կատակել:
«Իրեն նման աննման էր»⁶:

«Հիմա բուն մարդ ըսել չըսել չես գիտեր, վասն զի քան մ'է, քայց ոչ կենդանի ո'չ մեռեալ, ո'չ քուն եւ ո'չ արթուն. այլ այնպիսին որ ո'չ անուն ունի եւ ո'չ ճիշդ պատկեր մը՝ մեր հիմակուան գաղափարաց մէջ»⁷:

«Գիտէ մոնչել, քայց ընտրէ մնչել»⁸:

գ. Բաղաձայնային դիտումնաւոր ստեղծում

Բաղաձայններու շարունակական կրկնութիւնը յատուկ է Ալիշանին, որ իմաստային արժէք ըլլալէ աւելի հնչիւնական երեւոյթ կը պարզէ. ինչպէս. «բարձրապինջ բարձրափոխիչ», «ճերմակ, ճարտուկ, ճախրաւաց» (233) «ծիրանափայլ ծիծաղ», «շիկորակ շրթանց շարժումն» (196) «շողակաթ շոգոլի շնչէն» (196), «խայծ խայծ խանձին» (196), «ծաղկած ծածուկ ծմակ» (196), «մնացին մրազարդ մարերայ մրգունքն» (211), գարնան աւետուածի նկարագրութեան ժամանակ. «թողեալ թաղեալ սերմանք, թմրեալ թոռմեալ տունկ» (167), «քաշէր քշէր» (167):

Գարնան գեղեցիկ արձակ բանաստեղծութեան սոյն նմոյշը բերենք որպէս օրինակ.

«Ահաւասիկ հասաւ մեղրակաթ Մայիս, գեղեցկագոյն յերկոտասան հարագատս տարւոյ, գոնէ մեր հայրենեաց եւ անոր նման աշխարհի մէջ, ուր... ծաղկափետուր թռչնիկէ երգեն պարեն. թեթեւաթաթիկ ուլք եւ այծեմունք սահին սուրան. հոտաւոր հովիկէ եւ գով գեփիւռիկէ ծոպ ծոպ ծամերնին ծածանեն, երբ հովտէ հովիտ ցածնալով բլրէ բլուր ցատփելով՝ անցնի վագէ քամիքն բարձանց Հայոց՝ ծաղկըներն վառ վառ շողշողան, պտղունք խայծ խայծ խանձին կարմրին... »⁹:

5 Անդ:

6 Անդ, 196:

7 Անդ, 177:

8 Անդ, 197:

9 Անդ, 196:

դ. Խիտ մտածումներ (ափորիզմներ)

Ալիշանի միտքերը ուղղուած Հայկակին առանձին ասացուածքներ կրնան համարուիլ. ունին խրատական բնոյթ եւ հայրենասիրութիւն ներշնչող ուժ.

«Վերջաբան առ Հայկակ»¹⁰ մէջ կը կարդանք.

«Սիրալիք սիրտն անսպառ է» (495);

«Անմահութեան ակնկալու հոգին՝ երջանիկ է» (495);

«Հաւատարիմ Աստուծոյ եւ իր անձին՝ հաւատարիմ է եւ հայրենեաց» (495);

«Ամէնէն սուրբ եւ ազնիւ գործ եւ աշխատանք երկրիս վրայ՝ երկնից եւ հայրենեաց համար եղածներն են» (495);

«Առանց գործողի՝ գործք մեռեալ սոսկ անուն մ'են» (496);

«Լալով կու ծնանիմք, խաղով կու մեծնամք» (497);

Բ. Բառապաշար

ա. Կրկնաւոր քառեր

Ալիշան բառերու կրկնութեամբ խօսքը առաւել շեշտած եւ արտայայտիչ դարձուցած է. «բլուր բլուր» (196), «խայծ խայծ» (196), «գոյն գոյն» (196), «փունջ փունջ» (196), «շուտ շուտ», «քարդ քարդ», «վառ վառ», «հով հով», «գով գով», «ծուփ ծուփ» (196), «մէկիկ մէկիկ» (199), «թաղուած թաղթղուած» (Հ. Բ., 149), եւ կրկնաւոր բարդ բառեր, ինչպէս՝ «փութափոյթ» (182), «գոյնագոյն» (221) եւ այլն:

բ. Հումանիշներու գոյգ գործածութիւն

Նոյն նախադասութեան մէջ իրարու յաջորդող հոմանիշ բառերու գործածութիւն կը նկատենք Ալիշանի արձակին մէջ. ինչպէս. «լերկ, մերկ» (5), «սփոփէ, մխիթարէ» (140), «անապատ մը ամալի, անմարդաձայն, անկենդանի» (140), «գծեր, քծեր» (174), «կանաչ, դալար» (196), «Հեգիկնագիկ» (196), «աղտ ու քիծ» (205), եւ այլն:

10 Ա.ԼԻՇԱՆ, Հ. Ղ., *Յուշիկք Հայրենեաց Հայոց*, հ. Բ., Վեներիկ 1921, 494:

գ. Ածանցում եւ քարդացում

Լեզուն հարուստ է ածանցաւոր ու բարդ կազմութիւններով, յատկապէս նոյն արմատով տարբեր բառերու կազմութեամբ:

«Մեղրակաթ Մայիս» (Հ. Ա., 196), «Ժիրանափայլ ծիծաղ» (173), «մարգարտակաթ արտասուօքը» (141), «ահեղ շշմկոց» (182), «փռ-շէխառն ամպեր» (182), «ներմակ փայլակներ» (182), «արծաթէ հեղեղ» (182), «խնձորակերպ գլուխ» (210) ...

դ. Ունի գերադրական ածականի շոյլ օգտագործում. «սիրալագոյն», «վերջնագոյն», «հաճոյագոյն», «գերագոյն», «դժնդրակագոյն», «անգ-թագոյն».....:

Ասուն ածանցի լայն օգտագործում կը նկատուի իր էջերուն մէջ. բերենք քանի մը հատը. «սիրասուն», «սրբասուն», «բաջասուն», «հովասուն», «նգասուն» եւ այլն:

ե. Ժողովրդական տարրեր

Արիչանի ստեղծագործութիւնը զերծ չէ ժողովրդական բառ ու բանէն, որոնք ժողովրդական երանգ կը հաղորդեն եւ շարադրանքին կու տան աշխուժութիւն եւ գրաւչութիւն:

Իբրեւ օրինակ բերենք էջմիածնայ շրջանի մէջ փոքր վարդաձեւ եւ վառ կարմիր ծաղիկի իր նկարագրութիւնը, որ ժողովուրդին կողմէ կը կոչուի «աղբերաց-արիւն»: Այս առնչութեամբ ան կը մէջբերէ գուսանական երգեր.-

Ա՛յ աղբերաց արուն՝

Որ քուսար մէջ ֆարերուն,

Աչուիդ ի մարկիզ մըման

Մէկն ի ֆուն ու մէկն արթուն¹¹:

զ. Բառիմաստի փոփոխութիւն – ընդլայնում

Բառը ժամանակի ընթացքին նոր իմաստ ձեռք բերած է, երբեմն զուգահեռ կրնան գործածուիլ երկու իմաստներն ալ, բայց երբեմն նախկին իմաստին փոխարէն նոր իմաստ մը կրնայ յառաջանալ եւ նախկինի նշանակութիւնը կորսնցնել:

Այդպիսի օրինակներն են.

11 ԱԼԻՇԱՆ, Հ. Ղ., նշ. աշխ. հ. Ա., 50:

Հարկաւ բառը, որ Ալիշանի մօտ հարկ բառի գործիական հոլովն է, որ կու տայ հարկադրաբարի իմաստը, մինչ այդ այսօրու-
 ւան հասկացողութեամբ «հարկաւ»ը իմաստափոխուած է եւ կորսն-
 ցուցած է հոլովի գործառնոյթը, եւ որպէս գրաբարէն փոխանցուած
 քարացած ձեւ կը նշանակէ «անշուշտ» կամ «ի հարկէ»:

«Կարմիր Վարդան» բաժնին մէջ կը կարդանք. «Մենք հարկաւ
 եւ ոչ կամաւ՝ անցնիմք գետոյն այն կողմը, քշմամեաց բանակն այլ
 քիչ մը փանջնալու»¹²:

Քաղաքավարութիւն բառը Ալիշանի մօտ եւ իր ժամանակի
 հայերէնին մէջ քաղաքակրթութիւն իմաստը կ'արտայայտէ. ահա-
 ւասիկ օրինակ մը.

Ալիշան «Նախարան առ Հայկակ»ին մէջ, հայրենիքին մասին
 բացատրութիւններ տալէ ետք, կը դիմէ Հայկակին ըսելով. «Միշտ
 փառք ու պարծանք է իր երկիրն եւ իր ազգը սեփական լեզուաւ եւ
 օրինօք պահելն.- ունենայ յատուկ եւ քնիկ լեզու մը, սահման մը,
 քաղաքավարութիւն մը, ծէս մը, եւ յիշատակարաններ, որոնց համար
 բարեկամ բարեկամի հետ խօսելով կարենան ըսել. մէրը. այս կատա-
 րեալ հայրենիք է, երկրիս որ կողմն այլ որ ըլլայ, ինչ դիրք այլ որ
 ունենայ»¹³:

Այս բառին մասին անուղղակի անդրադարձ կայ նաեւ գրա-
 կանագէտ Արսէն Տէրտէրեանի «Հայ Կլասիկներ» ժողովածոյին մէջ,
 ուր մէջբերելով «Յուշիկք»ի սոյն տողը ան կը գրէ.

«...միշտ փառք ու պարծանք է իր երկիրն եւ իր ազգը սեփական
 լեզուաւ եւ օրինօք պահելն.- ունենայ յատուկ եւ քնիկ լեզու մը,
 սահման մը, քաղաքավարութիւն (պետութիւն) մը, ծէս մը, եւ յիշա-
 տակարաններ, որոնց համար բարեկամ բարեկամի հետ խօսելով կա-
 րենան ըսել. մէրը. այս կատարեալ հայրենիք է, երկրիս որ կողմն
 այլ որ ըլլայ, ինչ դիրք այլ որ ունենայ»¹⁴:

Ակներեւ է որ Արսէն Տէրտէրեանի համար այս բառը պե-
 տութիւն իմաստով հասկացուած է: Այժմ քաղաքավարութիւն բառը
 դուրս մղած է իրմէ այդ իմաստները պահելով նրբանկատութիւն,
 բարեկրթութիւն հասկացութիւնները:

12 Անդ, 228:

13 Անդ, 9:

14 ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ, Ա., Հայ Կլասիկներ, Երևան 1944, 26:

«Օդաչու» բառին կը հանդիպինք թռչուններու նկարագրութեան բաժնին մէջ:

«Երկրիս ծայրէն ի ծայրը տեղափոխիկ օդաչու եւ ծովագնաց թռչունմ անգամ, ունեցեր եմ տեղիկ մը, բունիկ մը...»¹⁵:

Այս կը նշանակէ որ օդաչու բառը ածականաբար գործածուող բառ էր եւ «օդիմ մէջ չուող»ի, այսինքն թռչողի իմաստ կը կրէր, այժմ՝ գոյականաբար կը գործածուէր եւ օդանաւը վարողին իմաստը ունէր:

Աշխարհաբառ եւ գրաբառ բառերու երկրորդ բաղադրիչի ոգրութիւնը, բառին իմաստ կու տայ եւ որպէս առանձին արմատ կը հասկցուի, մինչդեռ այսօր, աշխարհաբարը ր-ով ածանցաւոր բառ է, եւ աբարը՝ ածանց (պէս) իմաստով:

դ. Գրաբար – աշխարհաբար անցումի շրջանին քառի ձայնաւորի անկման ձևեր.

մոռանալ – մոռնալ

հաւտալ – հաւատալ

Գտանել – գտնել

Մեռանիլ – մեռնիլ

Սովորիլ – սովրիլ – *հոս յետագային բառին մէջ հնչիւնային շրջադասութիւն կատարուելով վերածուած է «ստրվիլ» ձեւին:*

ե. Յարադրութիւններ, որոնք արդի արեւմտահայերէնի մէջ կցական քարդութիւններ կը նկատուին.

Նոյն իսկ – այժմ՝ նոյնիսկ

Որ եւ է – այժմ՝ որեւէ

Թէպէտ եւ – այժմ՝ թէպէտեւ

Գ. Քերականական առանձնայատկութիւններ

Բառին նոր շունչ ու կեանք հաղորդելը, լեզուական միջոցները, ձեւաբանական, չարահիւսական հմուտ օգտագործումը նպաստած են ըսելիքին՝ արտայայտչականութեան:

15 Ա.Լ.ԻՇԱՆ, Հ. Ղ., մշ. աշխ., հ. Ա., 6:

Բառեր, արտայայտչական միջոցներ եւ փերականակամ ձևեր, որոնք դուրս մղուած են այսօրուան արեւմտահայերէնէն

• Բայի սահմանական եղանակի անցեալ կատարեալի երրորդ դէմքի ժխտական «չի» մասնիկի գործածութիւնը. «չի բժշկեցաւ» - այժմ՝ «չբժշկուեցաւ»:

• Սահմանական եղանակի ներկայ ժամանակի երրորդ դէմքի ժխտականի չի մասնիկի փոխարէն միայն չ մասնիկի անմիջական կցում.

«չտեսնուիր», այժմ՝ «չի տեսնուիր»:

• Արդի արեւմտահայերէնի մէջ ժամանակ ցոյց տուող ուրնէ բացառական հոլովածեւի փոխարէն ուսանէ ձեւի օգտագործում.

ինչպէս՝ մահուանէ, այժմ՝ մահոււրնէ

• Կու կցորդի գործածութիւնը սահմանական եղանակի ներկայ եւ անկատար ժամանակներուն մէջ. ինչպէս կու հասնի, կու խաղայ, կու հանգչի (15) եւ այլն, լեզուն զարգացում ապրելով կու կցորդը կը կցորդի փոխած է, մնացած է միայն միավանկ բայերու (գալ, տալ, լալ) գործածութեան մէջ, կու գայ, կու տայ եւ կու լայ:

• «հող» գոյականի ու հոլովման ենթարկուելը, որ ժամանակի ընթացքին դէպի ի հոլովման ընդհանրական ձեւին վերածուած է.

«Հիմա ջրերը մէկդի թողլով՝ մօտեմանք հողում»¹⁶ "

Այժմ նոյն նախադասութիւնը պիտի արտայայտուէր հետեւեալ ձեւով՝

«Հիմա ջուրերը մէկդի թողլով՝ մօտեմանք հողին»:

• Բայի լծորդութեան փոփոխութիւններ.

իջնալ, այժմ՝ իջնել

Տեսնալ, այժմ՝ տեսնել

Թէեւ խօսակցականի մէջ տակաւին գործածուող ձեւեր են, սակայն մերժուած՝ արդի գրական արեւմտահայերէնին մէջ:

• Արդի արեւմտահայերէնի համեմատ շրջադասութեան արտայայտութիւններ.

«այլ քիչ մը», այժմ՝ քիչ մըն ալ

«է դաստիարակութիւն» - դաստիարակութիւն է

Չեն համով - համով չեն

• Չէզոք բայերու ներքին ինդիքի պարագայի առկայութիւն. ինչպէս՝

«Մոռունչ մը մոնչելով» դերբայական դարձուածքին մէջ: Ասիկա լայնօրէն կը գործէ նաեւ արդի հայերէնին մէջ՝ լաց մը լացաւ, քուն մը քնացաւ:

• Մէկայլն, այժմ՝ ուրիշ:

մէկայլ>մէկալ ձեւին այժմ կը հանդիպինք բարբառներուն մէջ, ինչպէս Պոլսոյ բարբառին մէջ: Վերջինը կայ նաեւ գրականին մէջ:

• Ալիշանի լեզուին յատուկ են գոյականի գրաբարաձեւ հոլովումներ, ինչպէս՝ սիրել զհայրենիս, ուրիշ ազգաց, գերեզմանք (5), ի հարաւ, կը բերեն ի հայաստան, յետ աշխարհաշրջիկ (6), որք, որոյ (451) եւ այլն: Նաեւ գրաբարաձեւ խոնարհումներ, փութացան (228), ըսեմք (230), խլացուցանէին (452), կ'առնուն, կու տեսնեմք (8), կու պարծին (6)...

Ուղղագրական կարգ մը երևոյթներ

Արդի դասական ուղղագրութեան հետ համեմատելով կը նկատենք ուղղագրական հետեւեալ տարբերութիւնները:

• Պատճառականի «ցըմել» ածանցով վերջացող բայերուն մէջ սուղ «ը»ի գործածութիւն.

կերցըմել - այժմ՝ կերցմել

• Բառավերջի անձայն յ կը պահուի յօդառութեան ժամանակ, այժմ կը վերանայ:

կլիմայն - այժմ՝ կլիման

Առարկայն - այժմ՝ առարկան

վրայն - վրան

• Ցուցական դերանուններ՝ անիկա ասիկա եւ կարգ մը մակբայեր, ինչպէս հիմա պահած են անձայն «յ» հնչիւնի գործածութիւնը. անիկայ, հիմայ, այժմ՝ արդի աւանդական ուղղագրութեան մէջ վերացած՝ ասիկա, ամիկա, հիմա:

• «մը» անորոշ յօդի «ը» հնչոյթի բացակայութիւնը եւ զինք փոխարինող ապաթարցի պարագան. անկախ անկէ, թէ իրմէ ետք եկող հնչոյթը բաղաձայն է թէ ձայնաւոր:

• մ'ալ, մ'հոգի, մ'որ, մ'ատեն

• դ-իս, տ-դ տեղափոխութիւնը

խնտալ - խնդալ (Հ. Ա., 246)

Ծանօթ է որ արեւմտահայերէնի մէջ բաղաձայնական համակարգը տարբեր է: Զայնեղները խուլներ են, իսկ խուլները ըստ

Կիրիկեան համակարգի ձայնեղացած են. խուլցած ձայնեղները մնացեր են միայն և հնչոյթէն առաջ.

Խնտալ, այժմ՝ խնդալ

Ամօթդածութիւն — ամօթխածութիւն

Բաղաձայնական համակարգը տեղափոխուած է եւ խուլերը շնչեղացած են.

Ինչպէս՝ քաղտ — քախտ

Ամօթդածութիւն — ամօթխածութիւն

• Փափագելի — փափաքելի

• Այլ — ալ

• Բարիգ — Փարիգ

Լեզուական խառնաշփոթութենէն քանի մը օրինակ

• Ի > ա բարդութիւններու հնչիւնափոխութեան մէջ արդի արեւմտահայերէնի օգտագործած ե-ի փոխարէն գրուած է է:

Տարեղարձ, այժմ՝ տարի + ա+ դարձ — տարեղարձ

Ոսկէխառն, այժմ՝ ոսկի + ա+ խառն — ոսկէխառն

Փռշէխառն, այժմ՝ փռշէխառն

Հոգէփայլ (353),

Բայց նաեւ՝ հոգեշունչ (197)

• Եւրոպա բառը Ալիշանի մօտ կ'ենթարկուի օ հոլովման համակարգին. Եւրոպա — Եւրոպիոյ (170)

Մինչդեռ լեզուի զարգացման հետ օրինաչափութիւն եղած է ա վերջացող բառերը դէպի ընդհանրական ի հոլովման ենթարկելու: Եւրոպա — Եւրոպայի, Ֆրանսա — Ֆրանսայի..., պահելով ոյ հոլովումը միայն «իա» վերջացող գոյականներու պարագային. ինչպէս՝ Կիրիկիա — Կիրիկիոյ, Սուրիա — Սուրիոյ, Անգլիա — Անգլիոյ եւ այլն:

Ալիշանի մօտ եւ իր ժամանակի աշխարհաբարի մէջ օրինաչափութիւնը կը բացակայի, տրուած ըլլալով որ ստեղծագործութեան մէջ այլ տեղ կը հանդիպինք նաեւ Եւրոպայի ձեւին¹⁷:

• Ալ ըծորդութեան ենթարկուող բայերու անցեալ կատարեալի ցոյական հիմքի ոչ առկայութիւնը. ճիշդ եւ եւ իլ ըծորդութեանց նման, գրել — գրող, խօսիլ — խօսող, այնպէս ալ՝ ունենալ՝ Ունող փոխան՝ ունեցողի:

17 Անդ, 17:

Բայց տեղ տեղ կը հանդիպինք նաեւ ունեցող (42) ձեւին: Բառաձեւերու երկուութիւններ, ինչպէս՝ «Հիմակ – հիմա», «Կաթողիկոս – կաթուղիկոս» ...Բերդող – քերթող (291), յօգնութիւն – յոգնութիւն (138), երիկուն – իրիկուն եւ այլն:

Եզրակացութիւն

Եզրակացնելով կարելի է ըսել, որ Ալիշան լաւ գիտակցելով հանդերձ լեզուի խառնաշփոթեան, նպատակ ունեցած է կարելի եղած չափով աւելի մօտ կանգնած ըլլալ հայ ժողովուրդի կեանքին, անոր հոգեւոր մշակոյթին: Որովհետեւ կը հաւատար, որ ժողովուրդը զարգացնելով միայն կարելի պիտի ըլլար մօտենալ գրաբարին: Այս մասին անդրադարձ կը կատարէ նաեւ «Բազմավեպ»ի խմբագիր Գաբրիէլ եպս. Այվազովսքին ըսելով. «Իրաւ է որ աշխարհաբառը գրաբառէն շատ պակասաւոր, աղքատ ու խառնակ է, բայց այս քան քաւական չէ՝ իբրեւ անպիտան մէկդի ձգելու զանիկայ, պէտք է մաքրել, կոկել, եւ ըստ կարի գրաբառին մօտեցնել. որով թէ գրաբառը իր յարգին ու ազնուութեանը մէջ մնայ, եւ թէ աշխարհաբառը ազնուանայ. անով գրաբառը դիւրաւ հասկընալու ալ մամբայ կը բացուի»¹⁸:

Բառային փոփոխութիւնները, որ ներմուծեց մեր լեզուին մէջ Ալիշան, լեզուի զարգացման հետ միասին մշակուեցան, կանոնակարգուեցան եւ հասան մինչեւ այսօրուան ճոխութեան:

Սիմէոն Երեմեան իր «Ազգային Դեմքեր, Գրագէտ Հայեր» աշխատութեան երրորդ շարքին մէջ կը վկայէ. «Յուշիկ»ներուն մէջ փափուկ խնկաւետ ներշնչում մը կայ, անոնց էջերը հովաւհարեալ են Հայաստանի անոյշ ու կազդուրիչ շունչով, մեզի հետ կը խօսին լեզուով մը, որ միայն յատուկ է Հ. Ալիշանին. հոն ազնիւ ու փափուկ սրտի մը տրոփումը կը լսուի, որ կարծես նուագերգութեան մը հրապոյրը կ'ըլլայ, ու մենք կը սքանչանանք»¹⁹:

ՍՍՍԻ ՄԻՇՈՅԵԱՆ

18 ԱՅՎԱԶՈՎՍԻԻ, Գ., *Ազգային լեզուն պահելու վրայ*, «Բազմավեպ», Ա. տարի, Մարտի 1, Թիւ 5, Վենետիկ 1845, 79:

19 ՆՐԵՄԵԱՆ, Ս., *Ազգային դեմքեր, Գրագէտ Հայեր*, Երրորդ շարք, Վենետիկ 1913, 115:

Summary

THE LANGUAGE OF HISTORIOGRAPHY OF FATHER GHEVOND ALISHAN'S "HUSHIK HAYRENIATS HAYOTS".

SOSI MISHOIAN

The purpose of this article is to highlight the language of Alishan period, that is the 19th century, comparing with contemporary Western Armenian. In the Alishan period The Armenian language was moving from old Armenian language Krapar to Ashkharapar. That's why we find mix of both languages in Alishan's writings. However, Alishan by taking this step opened a new way to the people's language, having the aim of being understandable by the whole nation.